

# Chankowski, Stanisław

---

## Muzeum Rapperswilskie jako warsztat pracy naukowej

---

Przegląd Historyczny 79/1, 43-62

---

1988

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

STANISŁAW CHANKOWSKI

## Muzeum Rapperswilskie jako warsztat pracy naukowej

Założone w 1870 r. przez hr. Władysława Broel-Platera Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu od początku gromadziło nie tylko przedmioty muzealne, lecz także książki i rękopisy dotyczące „rzeczy polskich”. Stosunkowo wcześniej, bo już w kilka lat po otwarciu Muzeum zbiory te zaczęły budzić zainteresowanie historyków, publicystów i pisarzy. Wcześniej też władze tej instytucji ułatwiały dostęp zainteresowanym. Już w 1872 r. Władysław Plater donosił Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu o otwarciu przy bibliotece muzealnej czytelnicy, do której — m. in. w odpowiedzi na apel Zarządu Muzeum — wiele redakcji polskich i zagranicznych zaczęło nadsyłać bezpłatnie egzemplarze dzienników i czasopism. W 1878 r. w czytelnicy można było już przejrzeć 60 tytułów<sup>1</sup>.

Narastające stopniowo rapperswilskie zbiory biblioteczne i archiwalne przez wiele lat nie były jeszcze uporządkowane i skatalogowane; prace te były kwestią dość odległej przyszłości, zaś do 1892 r. Muzeum nie zatrudniało fachowego personelu bibliotecznego. Mimo tych wszystkich okoliczności władze muzealne już od połowy lat siedemdziesiątych rozpoczęły udostępnianie tych zbiorów zgłaszającym się użytkownikom, ciesząc się z zainteresowania jakie budziły gromadzone systematycznie materiały. „W ogólności zakład nasz tak dalece jest ważnym pod względem materiałów historycznych, że żaden z pisarzy zajmujących się dziejami Polski nie będzie mógł bez niego się obejść. Już w tym względzie udają się do Zarządu towarzystwa uczone zagraniczne”, pisał — jak zwykle z pewną przesadą — Plater w sprawozdaniu muzealnym za rok 1875; zaś w cztery lata później informował o wykorzystywaniu tych materiałów przez polskich i zagranicznych użytkowników<sup>2</sup>. Nie będąc sam badaczem, Plater rozumiał dobrze potrzebę udostępniania zgromadzonych materiałów dla celów naukowych.

Główną formą wykorzystywania zbiorów rapperswilskich była praca na miejscu, w zamku, badaczy przyjeżdżających do Szwajcarii z emigracji i z kraju, bądź proszących o skopiowanie dla nich wybranych materiałów<sup>3</sup>. Zbiory

<sup>1</sup> B Jag. rkps. 652 IV, k. 416, 419v, 472: listy z 14 i 22 czerwca 1872 oraz z 14 października 1874. Por. też BPAN Kraków, rkps 2064/1, k. 468v: W. Plater do S. Buszczyńskiego, 16 czerwca 1872; 48 rocznica Powstania 29 listopada 1830 r. obchodzona w Muzeum Narodowym w Rapperswilu w roku 1878, Zurych 1878, s. 9; J. Staszczel, *Związki Muzeum Rapperswilskiego z Akademią Umiejętności w świetle korespondencji Władysława Platera*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” t. XXI, 1975, s. 141.

<sup>2</sup> *Piąte roczne zdanie sprawy z fundacji Muzeum Narodowego do dnia 1 czerwca 1875 roku*, Zurych 1875; 49 Rocznicę powstania 29 listopada 1830 obchodzona w Muzeum Narodowym w Rapperswilu w roku 1879, Zurych 1879, s. 44; J. Staszczel, op. cit., s. 141.

<sup>3</sup> *Roczne zdanie sprawy Zarządu Muzeum Narodowego w Rapperswilu*, Bruksela 1881.

wykorzystywane były przez parę dziesiątków lat, niestety wraz z ich utratą zaginęły również książki, do których wpisywali się badacze<sup>4</sup>. Obecnie, głównie na podstawie zachowanej korespondencji osób związanych z Muzeum, można tytułem przykładu wymienić trochę nazwisk użytkowników.

Jednym z pierwszych, rekomendowanych Platerowi przez J. I. Kraszewskiego, był prof. Zięba z Krakowa<sup>5</sup>. Kilkakrotnie w latach 1879–1917 korzystał z materiałów rapperswilskich do swoich prac historycznych Bolesław Limanowski<sup>6</sup>. Czytelnikiem biblioteki był też Stanisław Wojciechowski, późniejszy prezydent RP, przygotowujący broszurę o Szymonie Konarskim<sup>7</sup>. Ze szwajcarskiego Fryburga przyjeżdżał pracować naukowo do Rapperswilu nad twórczością Mickiewicza profesor tamtejszego niedawno założonego (w 1889 r.) uniwersytetu, Józef Kallenbach. Przy okazji pertraktował on z kierownictwem Muzeum o wymianę niektórych dubletów książkowych potrzebnych bibliotece tej uczelni<sup>8</sup>. Na początku lat dziewięćdziesiątych zbierał materiały do monografii o Kościuszcze Tadeusz Korzon<sup>9</sup>. W tym samym czasie przyjeżdżali do Rapperswilu w celu przeprowadzenia kwerend Róża Luxemburg i Julian Marchlewski<sup>10</sup>. Materiałami do dziejów chłopów polskich interesował się Władysław Orkan. Nie mamy jednak danych, czy zrealizował on swój zamiar przyjazdu do Rapperswilu<sup>11</sup>. Kilkakrotnie przebywał tutaj Michał Sokolnicki, badający dzieje emigracji

<sup>4</sup> Figurowały w katalogu jako rękopis 2296. *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej*, oprac. A. Lewak i H. Więckowska, t. II, Warszawa 1938, s. 557.

<sup>5</sup> Mylnie nazwany przez Platera członkiem Akademii Umiejętności. Nie podaje on imienia; chodzić może o J. Ziembę, historyka literatury lub Karola — sławistę. B Jag., rkps 6526 IV, k.490: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 12 sierpnia 1875.

<sup>6</sup> B. Limanowski, *Pamiętniki* t. II (1870–1907), Warszawa 1973, s. 240, 241, 273, 670–672; t. III (1907–1909), Warszawa 1961, s. 10; B Jag., rkps 6871 III, k.66: A. Giller do B. Limanowskiego, 8 czerwca 1879; Biblioteka Polska w Paryżu [dalej: BPP], Archiwum Gierszyńskich: B. Limanowski do H. Gierszyńskiego, 7 września 1902; M. Żychowski, *Bolesław Limanowski 1835–1935*, Warszawa 1971, s. 81, 214. We wspomnianym liście do H. Gierszyńskiego Limanowski donosił, że znalazł w Rapperswilu około 60 listów Stanisława Worcella i dobrze się napracował, przepisując je lub streszczając.

<sup>7</sup> S. Wojciechowski, *Moje wspomnienia* t. I, Lwów-Warszawa 1938, s. 43, 133; autor pisze, że jego broszurę wydrukowano we Lwowie lecz natychmiast została skonfiskowana; jej fragment opublikowało „Światło”.

<sup>8</sup> BPP, Archiwum Henryka Bukowskiego [dalej: AHB]; Wł. Rużycki do H. Bukowskiego, 2 kwietnia 1890; J. Kallenbach, *Miscellanea rapperswilskie*, „Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” t. IV, 1890, s. 191 n.; S. Kasztelanowicz, S. Eile, *Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, Kraków 1961, s. 165; S. Żeromski do J. Gałęzowskiego, 20 lutego 1895, [w:] M. Złotorzycka, *Fragmenty korespondencji rapperswilskiej*, „Pamiętnik Literacki”, 1956, z.1, s. 194; *Stefan Żeromski. Listy do Henryka Bukowskiego*, oprac. W. Wasilewska, Warszawa 1975 [dalej: *Listy S. Żeromskiego*], s. 143, 144, 410; list z 10 lutego 1895.

<sup>9</sup> BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 15 lipca 1892; T. Korzon do T. T. Jeża, 31 stycznia 1912, [w:] T. Korzon, *Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory* t. I, Warszawa 1915, s. 45; Z. Wasilewski, *Wspomnienia o Stefanie Żeromskim*, [w:] *Pamiętnik Koła Kielczan 1927*, Kielce-Warszawa 1927, s. 42.

<sup>10</sup> S. Żeromski (*Inter arma*, Warszawa 1930, s. 58) określił ich tu jako „niepokaźne figury dwojga wywołańców”; W. Kłyszewski, *Z moich wspomnień*, Kraków 1961, s. 115; A. Prager, *Czas przeszły dokonany*, Londyn 1966, s. 49; B. Szyncler, *Bibliotekarska służba Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1977, s. 60.

<sup>11</sup> O zamiarze tym świadczy kartka Ignacego Daszyńskiego skierowana do nieustalonej osoby (towarzysza) w Rapperswilu z 26 grudnia 1898 polecająca W. Orkana (B Jag., rkps 8679, k.18).

polskiej, m. in. dla projektowanego przez Akademię Umiejętności wydawnictwa źródeł, (które *nb.* wskutek wybuchu I wojny światowej nie doszło do skutku), a także Konstanty Górski, badający historię sztuki polskiej XIX w.<sup>12</sup>. Władysław Kłyszewski wymienia w swoich wspomnieniach wiele osób, które spotykał w zamku rapperswilem przebywając tam najpierw jako czytelnik, następnie jako bibliotekarz w latach 1908–1910. Byli to Salomon Asz, Piotr Choynowski, Wilhelm Feldman, Marceli Handelsman, Jan August Kisielewski, Stanisław Przybyszewski, Florian Znaniecki<sup>13</sup>. Spośród wymienionych nie wszyscy zapewne korzystali ze zbiorów bibliotecznych dla celów naukowych, natomiast z pewnością czynili to pracownicy naukowcy; oprócz wspomnianych — Jan Czubek, Włodzimierz Demetrykiewicz, Ludwik Janowski, Henryk Mościcki, Stanisław Szpotański i inni<sup>14</sup>.

Łatwy dostęp do źródeł rapperswilem wykorzystywali również niemal wszyscy kolejni bibliotekarze Muzeum. Najwięcej danych na ten temat dotyczy Stefana Żeromskiego. Podczas czteroletniej pracy w bibliotece muzealnej (1892–1896), zbadał on źródła, które posłużyły mu do nakreślenia tła historycznego „Popiołów”. Kwerendy dla swoich prac prowadzili również jego następcy: Romuald Mielczarski, Stanisław Grabski (studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej), wspomniany już Władysław Kłyszewski (studia nad Słowackim), Florian Znaniecki (życie emigracji polskiej)<sup>15</sup>. Przedostatni bibliotekarz Stanisław Zieliński wykorzystywał bogate materiały do dziejów 1863 r. do swoich encyklopedycznych i bibliograficznych prac dotyczących tego okresu<sup>16</sup>. Również ostatni z bibliotekarzy, Adam Lewak, korzystał z tych zbiorów do swoich publikacji na temat dziejów emigracji polskiej<sup>17</sup>.

Do zbiorów rapperswilem trafiali także — i to niemal od początków ich udostępniania — cudzoziemcy interesujący się sprawami polskimi<sup>18</sup>. W r. 1876

<sup>12</sup> M. Sokolnicki, *Czternaście lat*, Warszawa 1936, s. 61, 62, 311, 312; BPP, Archiwum Gałęzowskich: Sprawozdania kontrolerskie Z. Miłkowskiego z 4 lutego, 3 marca i 5 maja 1908; W. Kłyszewski, op. cit., s. 121.

<sup>13</sup> W. Kłyszewski, op. cit., s. 8 (wstęp J. Wydel-Dmochowskiej), s. 82; por. też list M. Handelsmana do B. Ulanowskiego z 16 listopada 1908, [w:] *Z korespondencji Bolesława Ulanowskiego*, oprac. Z. Dydówna i A. Preissner, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” r. XIII, 1967, s. 274.

<sup>14</sup> J. Nędzka, *Polityka stypendialna Akademii Umiejętności w latach 1878–1920. Fundacja Gałęzowskiego, Pileckiego, Osławskiego*, Wrocław 1978, s. 55; M. Handelsman do B. Ulanowskiego, 16 listopada 1908, *Z korespondencji*, s. 274; Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego [dalej: AZHRL], sygn. ZL 4, k. 63: H. Mościcki do K. Lewakowskiego, 25 sierpnia 1908; tamże, k. 93; S. Szpotański do tegoż adresata, b.d. Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej t. IX, Warszawa 1979, wstęp B. Koc, s. 10.

<sup>15</sup> H. Markiewicz, *Prus i Żeromski*, wyd. II, Warszawa 1964, s. 299 (przypis); M. Sokolnicki, op. cit., s. 61 n.; S. Wojciechowski, op. cit., s. 133; Z. Dulczewski, *Florian Znaniecki, redaktor „Wychodźcy Polskiego”*, Warszawa 1982, s. 14; A. Lewak, *Straty Biblioteki Rapperswilem w zbiorach rękopiśmiennych*, [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich* t. III, Warszawa 1955, s. 121.

<sup>16</sup> BN, rkps IV 5551/1, k. 263, 263v: Sprawozdanie S. Zielińskiego z pracy z 2 października 1911; BN, rkps Akc.5297: protokół IV posiedzenia Rady Muzealnej z 6 sierpnia 1913.

<sup>17</sup> W. Rudzka, *Ś.p. Adam Lewak (1891–1963)*, „Teki Historyczne” t. XII, 1962–1963, s. 339; H. Więckowska, *Lewak Adam*, PSB t. XVII, 1972, s. 197 n.

<sup>18</sup> B Jag., rkps 4337, k. 23: W. Plater do ks. I. Polkowskiego, 30 sierpnia 1878; BOss., rkps 5244/I, k. 40v: A. Giller do T. Lenartowicza, 2 maja 1879.

Włoch P. Maurizio zbierał w Rapperswilu materiały do utworu teatralnego (!) pt. „Obraz Kościuszki i jego epoki”<sup>19</sup>. W latach 1883–1885 przyjeżdżał także sekretarz przyboczny króla Włoch Cesare Correnti, by zbierać materiały do swojej „Historii Polski”<sup>20</sup>. W latach dziewięćdziesiątych pojawili się też: Michał Bakunin oraz niemiecki historyk zamieszkały w Zurychu Alfred Stern<sup>21</sup> oraz polecony przez Jana Karłowicza i Adolfa Pawińskiego „źle mówiący po polsku Rosjanin” z Dorpatu prof. Eugeniusz Szmurło, który poszukiwał rękopisów dotyczących stosunków Rosji z papieżem w końcu XVI i na początku XVII wieku. Jak można było się spodziewać do tematu tego w Rapperswilu było niewiele materiałów, niemniej gość wykorzystał niektóre rękopisy. Wyrażał przy tym żal, że Muzeum nie posiada katalogu, zanotował dane o ciekawszych eksponatach, wreszcie prosił o nadsyłanie do Uniwersytetu Dorpackiego wydawnictw muzealnych. Bibliotekarz Zygmunt Wasilewski donosząc o tym wiceprezesowi Rady Muzealnej Henrykowi Bukowskiemu, wspomniał o 10-frankowym datku Szmurły na rzecz Muzeum, „ale — jak stwierdził — życzliwość jego dla nas warta więcej”<sup>22</sup>. Do Rapperswilu przyjeżdżał też szwajcarski historyk zajmujący się dziejami emigracji polskiej Johann Georg Mayer oraz młody francuski sławista Paul Cazin<sup>23</sup>.

Studiujących na miejscu badaczy obsługiwali początkowo kolejni kustosze Muzeum: Józef Radomiński (od 1837 r.), Włodzimierz Rużycki de Rosenwerth (od 1889 r.). Dopiero od 1892 r. Muzeum zatrudniło jako bibliotekarza Zygmunta Wasilewskiego, który oprócz spełniania wielu funkcji administracyjnych zajmował się także porządkowaniem i udostępnianiem zbiorów. Pod koniec 1892 r. zatrudniony został jako jego pomocnik, zaś od 1894 r. jako bibliotekarz Stefan Żeromski<sup>24</sup>. Od tej pory użytkownicy biblioteki mogli korzystać z pomocy ludzi, którzy — w przeciwieństwie do kustosza Rużyckiego

<sup>19</sup> B Jag., rkps 6526 IV, k. 524: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 12 lutego 1876. Wątpliwe, czy autor utrzymał tak nietypowy dla sztuki teatralnej tytuł.

<sup>20</sup> B Jag., rkps 7140 III, k.89, 89v: A. Giller do M. Darowskiego, 28 sierpnia 1883; BPAN Kraków, rkps 2064/3, k.560, 654, 656: W. Plater do S. Buszczyńskiego, 11 lutego, 11 i 18 października 1884; B Jag., rkps 6526 IV, k.648: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 20 września 1885. Por. też „Biblioteka Warszawska” 1877, t. II, s. 181 — również tu informacja o przygotowywaniu przez Correntiego tej pracy. Por.: *Scritti scelti di Cesare Correnti in parte inedita e rari. Edizione postuma a cura di Tullo Massarani*, Roma 1891–1894. zawiera m. in. „Il primo libro della storia della Polonia”.

<sup>21</sup> A. Lewak, H. Więckowska, *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. II, s. 383; *Sprawozdanie z Zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu za rok 1893*, s. 17 [dalej: *Sprawozdanie z Zarządu za rok...*]; BPP, AHB, K. Lewakowski do H. Bukowskiego, 14 kwietnia 1893. W 1893 r. korzystał z biblioteki Muzeum nie określone z nazwiska „uczony z British Museum”. Tamże, W. Rużycki do H. Bukowskiego 11 lipca 1893.

<sup>22</sup> BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 7 października 1893.

<sup>23</sup> Tamże, Archiwum Gałęzowskich: *Sprawozdanie kontrolerskie z 5 maja 1908*; W. Kłyszewski, op. cit., s. 115.

<sup>24</sup> B Jag., rkps 6871 III, k.66: A. Giller do B. Limanowskiego, 8 czerwca 1879; BPP, AHB: W. Rużycki do H. Bukowskiego, 2 kwietnia 1890; tamże: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 15 lipca 1892, 11 czerwca 1893; W. Kłyszewski, op. cit., s. 115; B. Limanowski, op. cit. t. II, s. 669; Z. Wasilewski, *W obronie polskiej stacji zagranicznej. Sprawa rapperswilka w świetle publicystyki*, Lwów 1911, s. 42; tenże, *Wspomnienia o Stefanie Żeromskim*, s. 42; S. Wojciechowski, op. cit., s. 43; S. Żeromski, *Inter arma*, s. 58; A. Lewak, *Straty*, s. 121; tenże, *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu. 1869–1927*, odtbitka z „Niepodległości” Warszawa 1938, s. 13 n.

— zamiłowani byli w książkach i rękopisach i udostępniali je badaczom z większą znajomością rzeczy. Było to ogromnie ważne, ponieważ — wobec niedostatku katalogów — badacze nie mogli obejść się bez ich pomocy<sup>25</sup>. Niektórzy z korzystających, jak np. C. Correnti, J. Kallenbach, T. Korzon, zapowiadali wcześniej swój przyjazd, co umożliwiło personelowi przygotowanie dla nich odpowiednich materiałów. T. Korzon korzystał zresztą — na polecenie H. Bukowskiego — ze szczególnie troskliwej pomocy bibliotekarzy, ponieważ pracę o Kościuszcze przygotowywał na zamówienie władz Muzeum Rapperswilskiego<sup>26</sup>.

Warto słów parę poświęcić frekwencji osób korzystających ze zbiorów rapperswilskich. Przeważali wśród nich z natury rzeczy emigranci lub Polacy chwilowo przebywający za granicą i niejako przy okazji wstępujący do Rapperswilu. Na przyjazdy wyłącznie w celu badań naukowych mogło sobie pozwolić tylko niewielu badaczy z kraju. Z czasów platerowskich w zachowanych źródłach brak danych na ten temat, natomiast sprawozdania muzealne z lat 1892–1912 notowały stopniowy wzrost liczby osób korzystających ze zbiorów rapperswilskich; zmniejszyła się ona w ostatnich latach przed I wojną światową. Obrazuje to poniższe zestawienie<sup>27</sup>:

| Rok  | Liczba korzystających |
|------|-----------------------|
| 1892 | 31                    |
| 1893 | 61                    |
| 1896 | 6                     |
| 1899 | 12                    |
| 1902 | 8                     |
| 1903 | 10                    |
| 1904 | 12                    |
| 1905 | 32                    |
| 1906 | 22                    |
| 1907 | 38                    |
| 1908 | 19                    |
| 1909 | 32                    |

<sup>25</sup> A. Lewak, *Straty*, s. 121. Z. Wasilewski np. przed przyjazdem do Rapperswilu zwiedził — na życzenie angażującego go H. Bukowskiego — kilka bibliotek polskich i zagranicznych. Archiwum PAN w Warszawie, sygn. 127: Pamiętnik Z. Wasilewskiego, s. 64, 66; BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 5 lutego i 3 czerwca 1892.

<sup>26</sup> B Jag., rkps 6526 IV, k. 628, 648, 648v: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 27 sierpnia 1884, 20 września 1885; BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 15 lipca 1892, 1 stycznia 1893; BN 2810, k. 208, 215, 222, v: H. Bukowski do W. Rużyckiego, 19 kwietnia, 14 i 28 lipca 1893; *Listy S. Żeromskiego*, s. 251: list z 10 września 1895; A. F. Grabowski, *W kręgu kultu Naczelnika. Rapperswilskie inicjatywy kościuszkowskie (1894–1897)*, Warszawa 1981, s. 33.

<sup>27</sup> *Sprawozdania z Zarządu ... za lata 1894–1913, 1914/1917*. Rezygnujemy tu z podawania liczby udostępnionych rękopisów i druków, ponieważ w *Sprawozdaniach* dane te podawane są niesystematycznie i niedokładnie. W statystyce danego roku podawane są niekiedy łączne liczby korzystających osób i instytucji lub ogólna liczba udostępnionych na miejscu i w drodze wypożyczeń druków i rękopisów, czasem wraz z rycinami, fotografiami i nutami. Z danych tych widać jedynie, iż szczególnie dużo wypożyczano druków, lecz nie sposób ustalić w jakim zakresie służyły one celom naukowym. Liczba wypożyczanych rękopisów w przypadkach gdy podawana jest oddzielnie budzi wątpliwości, oscylując od 14 w 1894 r. do 717 w 1906 r., 1443 w 1907 r., 4860 w 1910 r. i 1897 w 1912 r.

|      |    |
|------|----|
| 1910 | 35 |
| 1911 | 40 |
| 1912 | 16 |
| 1913 | 16 |

W okresie wojny frekwencja wzrosła, lecz ściśle dane źródłowe obejmują tylko 7 miesięcy 1917 r., kiedy to korzystało na miejscu 25 użytkowników.

Przebywający w Rapperswilu badacze mieli na ogół dobre warunki pracy; panowała tam cisza i spokój, otaczała ich niepowtarzalna atmosfera tej oazy polskości w starym szwajcarskim zamku. Niekiedy dokuczały im jednak chłód i wilgoć. Ostatni bibliotekarz Rapperswilu, Adam Lewak pisał, że Rapperswil „potrafił wytworzyć nastrój zacisznej, poważnej pracy naukowej, Muzeum dawało rękopisom i książkom zabarwienie, dawało częstokroć sens badań, klucze do spraw i ludzi co przeszli”. Toteż niektórzy badacze i bibliotekarze bardzo ciepło wspominali po latach swój pobyt w tym miejscu<sup>28</sup>.

Muzeum Rapperswilskie wypożyczało również swoje materiały — także rękopiśmienne — na zewnątrz. O ile studiowanie na miejscu oraz kopiowanie materiałów stało się normalną praktyką, o tyle wypożyczanie ich poza Rapperswil budziło początkowo opory Platera. Powołując się na przepisy statutu Muzeum w 1876 r. odmówił wypożyczenia oryginałów trzech listów Joachima Lelewela do Franciszka Duchyńskiego samemu Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu, mimo że pisarz ten był członkiem powołanego właśnie przez Platera rok wcześniej zbiorowego zarządu Muzeum. Plater radził więc Kraszewskiemu, by przysłał do Rapperswilu swego kopistę, gdyż na miejscu, a nawet w pobliskim Zurichu było o niego trudno. Najwidoczniej jednak Kraszewskiego nie stać było na opłacenie kopisty, gdyż wkrótce Plater zmienił zdanie i wypożyczył pisarzowi wspomniane listy oraz inne materiały. Odegrała tu zapewne rolę chęć niezrażania sobie powszechnie szanowanego pisarza, którego współpracę i pomoc dla tej instytucji Plater wielokrotnie wykorzystywał<sup>29</sup>. Również kustosz Radomiński odmówił kilku osobom wypożyczenia książek i rękopisów, motywując to trudnością w wyegzekwowaniu zwrotów<sup>30</sup>. Po śmierci Platera w 1889 r., za czasów dyrekcji Józefa Gałęzowskiego wypożyczanie materiałów rękopiśmiennych weszło stopniowo w zwyczaj. Tak np. Władysławowi Mickiewiczowi wypożyczono nieustalone materiały (prawdopodobnie rękopisy Adama Mickiewicza), Józefowi Kajetanowi Janowskiemu przesyłano do Lwowa źródła do dziejów powstania styczniowego<sup>31</sup>, Dionizemu Zaleskiemu — początkowo

<sup>28</sup> A. Lewak, *Z wrażeń rapperswilskich*, [w:] *Na dziesięciolecie Biblioteki Miejskiej w Bydgoszczy 1920–1930*, Bydgoszcz 1931, s. 120; M. Sokolnicki, op. cit., s. 311, 390; W. Kłyszewski, op. cit., s. 87; Archiwum PAN w Warszawie, sygn. 127: Pamiętnik Z. Wasilewskiego, k. 68, 71, 81.

<sup>29</sup> Kraszewski wypożyczył wówczas następujące materiały, które zresztą już po kilku dniach zwrócił: 1. Listy J. Lelewela do F. Duchyńskiego, 2. „Relacje obrotów wojennych pod Tykocinem”, 3. O Kościele w Polsce, 4. Śmierć Bielińskiego, marszałka grodzieńskiego, 5. Konnotacja fundacji OO. Reformatorów, 6. Opis sejmiku biskupa warmińskiego, 7. Wizerunek J. Lelewela, 8. Podziwienie (!) mazowieckie nad Prusakami, 9. Kopia inskrypcji Jana Potockiego, hetmana, 10. Wiersze Aleksandra Wielopolskiego; B Jag., rkps 6526 IV, k. 534, 538: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 20 i 28 marca 1876.

<sup>30</sup> B Jag., rkps 6873 III, k. 66: A. Giller do B. Limanowskiego 8 czerwca 1879.

<sup>31</sup> BPP, AHB: W. Rużycki do H. Bukowskiego, 21 stycznia 1890; tamże: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 9 września 1892.

uwierzytelnione odpisy, następnie zaś oryginały listów jego ojca Bohdana przeznaczone do edycji<sup>32</sup>, Józefowi Kallenbachowi — 80 listów Lucjana Siemińskiego<sup>33</sup>. Wreszcie w 1893 r. sprawa wypożyczenia do Lwowa Tadeuszowi Rutowskiemu tek Leonarda Chodźki stała się przyczyną dokonania — począwszy od następnego roku — zmiany odnośnego punktu regulaminu i „legalizacji” wypożyczeń, co umotywowano właśnie dotychczasową praktyką<sup>34</sup>. Początkowo punkt ten przewidywał wypożyczenie na jeden miesiąc po jednym woluminie, lecz z kolei prośba Władysława Nehringa z Wrocławia o przedłużenie terminu zwrotu notat z wykładów paryskich Mickiewicza, które przygotowywał do wydania, dała ówczesnemu bibliotekarzowi Z. Wasilewskiemu asumpt do wysunięcia pod adresem władz Muzeum wniosku o dalszą zmianę przepisów w tym zakresie. Wasilewski powoływał się przy tym na przykład lwowskiego Ossolineum, które wypożyczało własne materiały na trzy miesiące<sup>35</sup>.

Jednakże najcenniejszych materiałów — jak np. rękopisów Mickiewicza — nie odważano się wypożyczać. W 1895 r. Gałęzowski odmówił prośbie Józefa Tretiaka o wypożyczenie oryginalnych mickiewiczianów z okresu wileńskiego, proponując wzajemnie sporządzenie kopii, czym miał się zająć ówczesny bibliotekarz Żeromski. W styczniu 1898 r. władze muzealne sprzeciwiły się wypożyczeniu rękopisów Mickiewicza dla celów wydawniczych, m. in. ze względu na będące wówczas w toku przygotowania katalogu zbiorów mickiewiczowskich znajdujących się w Rapperswilu<sup>36</sup>.

<sup>32</sup> Sprawa wypożyczenia kopii i listów J. B. Zaleskiego jego synowi Dionizemu ciągnęła się wiele lat. Por. B Jag., rkps 9245 III, k.92–94: W. Plater do D. Zaleskiego, 23 grudnia 1886, 22, 27 października 1888; tamże, rkps 9244 III, k.200, 202–205, 209, 210: W. Rużycki do D. Zaleskiego, 18 sierpnia, 7, 12, 21 września 1892, 23 listopada 1894; k.217: S. Grabski do tegoż, 12 listopada 1900; k.219, 220: W. Karczewski do tegoż, 30 kwietnia, 6 maja 1902; k.224: J. Gałęzowski do tegoż (bilecik); k.226: D. Zaleski w sprawie kopiowania listów jego ojca.

<sup>33</sup> *Listy S. Żeromskiego*, s. 143 n.: list z 10 lutego 1895.

<sup>34</sup> BPP, AHB: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 23 września 1893. Sukcesywne wypożyczenie Tek Chodźki ciągnęło się kilka lat. Por. BOss., rkps 13444/II, k.233, 237, 243: W. Rużycki do T. Rutowskiego, 20 października 1893, 30 marca i 10 listopada 1895.

<sup>35</sup> BPP, AHB: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 13 października 1892. Adresat miał widocznie opory przeciwko wypożyczeniu materiałów dotyczących Mickiewicza Wł. Nehringowi i Wasilewski ponownie powołał się na przykład Ossolineum. Przekonywał Bukowskiego, by zgodził się wypożyczyć te materiały, gdyż Nehring pragnie ustalić najpoprawniejszy tekst paryskich prelekcji Mickiewicza na podstawie notat jego słuchaczy („lepszego użytku Muzeum nie robi”). Powoływał się przy tym na wcześniejszy przykład wypożyczenia Tek Chodźki Tadeuszowi Rutowskiemu do Lwowa. W tym przypadku Wasilewski krytykował władze Muzeum, że wypożyczając po kilka tek nie uporządkowanych i nie spaginowanych jeszcze materiałów, będących w toku katalogowania i przygotowania pewnych części do publikacji w IV tomie *Albumu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu*. Przestrzegał przed Rutowskim („historyk żaden, złośliwy”) BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 12 października 1893, 21 stycznia, 6 marca, 30 czerwca 1894. Ostatecznie Wł. Nehringowi wypożyczono teksty tych prelekcji. Korespondencję w tej sprawie między następcą Wasilewskiego — Żeromskim a Wł. Nehringiem opublikował J. Reiter, *Rapperswilskie listy biblioteczne Stefana Żeromskiego*, „Roczniki Biblioteczne” 1955, s. 281 — 286. Por. też wstęp S. Żeromskiego do *Katalogu zbiorów mickiewiczowskich znajdujących się w Muzeum Narodowym w Rapperswilu*, Kraków 1898 oraz S. Żeromski, *Listy do Henryka Bukowskiego*, s. 182, 183, 184, list z 24 kwietnia 1895; W. Hahn, *Władysław Nehring w ostatnich latach życia*, „Sobótka” 1946, s. 260; J. Kądziela, *Młodość Stefana Żeromskiego*, wyd. 2 zmienione, Warszawa 1979, s. 526 — 528; B. Szyncler, op. cit., s. 74 n.

<sup>36</sup> BPP, AHB: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 7 czerwca 1895, 6 czerwca 1898. Wspomniane wypożyczenie rękopisów A. Mickiewicza Wł. Mickiewiczowi było wyjątkiem.



Praktyka wypożyczania materiałów poza Rapperswil ostatecznie jednak utrwaliła się. W 1901 r. Rada Zawiadowcza Muzeum „pragnąc jak najbardziej uprzystępnąć swe zbiory ogółowi naukowemu polskiego i obcokrajowemu — podjęła ważną bardzo uchwałę w sprawie wypożyczania rękopisów pracownikom, którzy nie mogli odbyć kosztownej podróży do Szwajcarii”. Wypożyczanie miało się więc odbywać za pośrednictwem bibliotek i archiwów, przy czym wprowadzono obowiązek podawania przez badaczy miejsca przechowywania wykorzystywanych źródeł<sup>37</sup>. Wypożyczano więc Oswaldowi Balzerowi materiały dotyczące stosunów prawnych w dawnej Rzeczypospolitej oraz Marii Steckiej akta Towarzystwa Demokratycznego Polskiego — do lwowskiego Ossolineum; Stanisławowi Szpotańskiemu materiały do książki o Mochneckim, zaś Adamowi Skałkowskiemu źródła do monografii o gen. Janie Henryku Dąbrowskim — do Biblioteki Polskiej w Paryżu; Antoniemu Karbowiakowi materiały Zjednoczenia Towarzystw Młodzieży Polskiej do Krakowa (nie podano, do której z bibliotek), a także 257 odpisów listów Piattolego do Stanisława Augusta oraz 11 innych odpisów z tek Leonarda Chodźki prof. Alessandro Ancona z Pizy — do tamtejszej biblioteki uniwersyteckiej; wspomnianemu już historykowi Alfredowi Sternowi materiały dotyczące Legacji Polskiej w Paryżu i Wielkiej Emigracji oraz listy Lafayette’a — do Biblioteki Miejskiej w Zurychu<sup>38</sup>. Oczywiście oprócz rękopisów wypożyczano także druki, mapy, nuty, fotografie, zaś począwszy od r. 1906 także czasopisma<sup>39</sup>. Na wypożyczenie materiałów poza Rapperswil udzielał zezwolenia zamieszkały w Paryżu dyrektor Gałęzowski, który zwykle konsultował się z bardziej kompetentnym w tych sprawach wiceprezesem Rady Muzealnej H. Bukowskim<sup>40</sup>.

Niektórzy badacze przeprowadzali uprzednio w Rapperswilu wstępne rozpoznanie materiałów, po czym nadsyłali do Muzeum prośby o ich wypożyczenie do miejsca ich zamieszkania<sup>41</sup>.

Biblioteka muzealna udzielała również informacji bibliograficznych oraz danych o materiałach rękopiśmiennych, a także załatwiała kwerendy, co przyczyniało się z kolei do propagandy Muzeum jako placówki stanowiącej zarazem warsztat badań naukowych. „Zarząd w takich sprawach odznacza się pośpiechem i uprzejmością, z jaką odpowiada na wezwania uczonych. Coraz

<sup>37</sup> BN, rkps Akc. 5297: protokół III posiedzenia Rady Muzealnej z 6 sierpnia 1901; *Sprawozdanie Zarządu ... za rok 1901*, s. 33 n.

<sup>38</sup> BOss., rkps 7681/II, k.319–325: listy bibliotekarzy Muzeum — S. Grabskiego do O. Balzera z 21 września 1900 i 9 sierpnia 1901 oraz W. Karczewskiego do tegoż z 13 października 1904; *Sprawozdanie Zarządu ... za rok 1901*, s. 35; toż za rok 1903, s. 35; Wł. Mickiewicz, *Emigracja polska 1860–1870*, Kraków 1908, s. 135; H. Więckowska, *Zjednoczenie Towarzystw Młodzieży Polskiej*, „Niepodległość” t. VI, 1932, s. 18.

<sup>39</sup> BN rkps Akc. 5297: protokół II posiedzenia Rady Muzealnej z 15 sierpnia 1905.

<sup>40</sup> Por. np. BPP, AHB: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 7 czerwca 1895, 6 stycznia 1898. Egzekwowania zwrotów wypożyczonych materiałów pilnował niekiedy sam Bukowski, o czym świadczy jego list do W. Rużyckiego z 3 lutego 1893 (BN, rkps 2810, k.178). Bukowski ze swej strony niejednokrotnie zachęcał swoich korespondentów do korzystania ze zbiorów rapperswilskich, zapewniając ich, że na miejscu uzyskają pomoc i wskazówki. Por. BPAN Kraków, rkps 1881, t. 6, k.100; t. 11, k.16, 19; H. Bukowski do T. Wierzbowskiego, 14 lipca 1882 i do W. Kętrzyńskiego, 4 kwietnia 1890. Na udostępnienie niektórych materiałów nawet na miejscu bibliotekarze musieli uzyskać zgodę J. Gałęzowskiego. Por. B. L i m a n o w s k i, op. cit. t. II, s. 670.

<sup>41</sup> BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 26 sierpnia 1893.

częściej też zgłaszają się oni po materiały do historii Polski i Słowiańszczyzny. Sprzyja temu wzrastająca obfitość zbiorów” — pisano w informacji o tej kwerendzie<sup>42</sup>.

Jedną z pierwszych była w r. 1877 kwerenda węgierskiego pijara ks. Benedykta Csaplara, który zwrócił się do Muzeum w poszukiwaniu materiałów do dziejów swego zgromadzenia. Dostarczonymi mu informacjami (m. in. dotyczącymi ks. Stanisława Konarskiego) oraz szybkim i dokładnym załatwieniem jego kwerendy był tak zbudowany, że w liście do Platera dziękował wylewnie jemu i kustoszowi J. Radomińskiemu. Przy okazji prosił też o bliższe informacje o Muzeum dla upowszechnienia wiadomości o nim na Węgrzech. Trudno ustalić, czy to Plater, czy sam ks. Csaplar opublikował ten list w „Tygodniku Ilustrowanym”. Opublikowanie jego uznał Plater za dobrą propagandę Muzeum, a zarazem za dowód, że w ogólniejszej formie informacje o Muzeum mogą niekiedy być ogłaszane w czasopiśmie ukazujących się w zaborze rosyjskim<sup>43</sup>. Podobnie starannie załatwiono kwerendy ks. Ignacego Polkowskiego dotyczącą spraw niemieckich i ks. Stanisława Załęskiego na temat dziejów zakonu Jezuitów<sup>44</sup>. W 1875 r. do Muzeum zwróciła się Akademia Heraldyczna w Pizie z prośbą o materiały dotyczące rodzin polskich<sup>45</sup>, zaś pracujący honorowo w Rapperswilu Agaton Giller w 1878 r. prowadził kwerendę dla francuskiej pisarki Natalii Blanchet do jej prac: „Historia cudownych obrazów we Francji i krajach zagranicznych” oraz „Kobiety bohaterkie” (chodziło tu o odpowiednie przykłady polskie). Pisząc do Kraszewskiego o wynikach swej kwerendy Giller dodawał: „nie wolno jej odmówić, bo trzeba dostarczyć pewnych i prawdziwych wiadomości tym, co o Polsce i jej sprawach piszą”<sup>46</sup>. W tymże roku na życzenie wiedeńskiego „Tageblatt” Giller wybierał materiały dotyczące polityki Rosji, cara i dostojników carskich. Toteż pisał do Kraszewskiego: „Muzeum, jako pośrednik między Polską a zagranicą, jako dostawca dla zagranicznych uczonych materiałów tyczących się Polski, Rosji i Słowiańszczyzny ma wielką przyszłość”<sup>47</sup>. Na prośbę kustosa Biblioteki Kórnickiej, Zygmunta Celichowskiego, Giller prowadził również kwerendę dotyczącą związków Juliusza Słowackiego z Tytusem Działyńskim<sup>48</sup>.

W 1894 r. Muzeum sporządziło na życzenie prof. Lombroso z Rzymu wykaz posiadanych druków dotyczących Napoleona. Za załatwienie tej kwerendy

<sup>42</sup> Ks. Csaplar a Muzeum Rapperswilskie, „Ruch Literacki” nr 20 z 12 maja 1877.

<sup>43</sup> Tamże. Fragment tego listu opublikowano też w wydawnictwie *Rzut oka na dzieje Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu, 1869–1893*, Kraków 1894, s. 38. *Nb.* ks. Csaplar apelował o pomoc w kwerendzie także na łamach „Biblioteki Warszawskiej” (1877, t. II, s. 365–367). B Jag., rkps 4337, k. 52: W. Plater do B. Burzyńskiego, 6 kwietnia 1877; tamże, rkps 6526 IV, k. 557v: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 22 maja 1877; tamże, rkps 6502 IV, k. 517v, 518: A. Giller do tegoż, 2 grudnia 1878. Również ks. S. Załęski był bardzo zadowolony z załatwienia jego kwerendy (BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 13 stycznia 1893).

<sup>44</sup> B Jag., rkps 6502 IV, k. 517v, 518: A. Giller do J. I. Kraszewskiego, 2 grudnia 1878; BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 13 stycznia i 11 czerwca 1893.

<sup>45</sup> BPAN Kraków, rkps 2064/2, k. 334v: W. Plater do S. Buszczyńskiego, 18 kwietnia 1875.

<sup>46</sup> B Jag., rkps 6502 IV, k. 516–517v: A. Giller do J. I. Kraszewskiego, 26 października i 2 grudnia 1878. Na początek Giller przesłał życiorys Emilii Gooselin, przyjaciółki Narcyzy Żmichowskiej.

<sup>47</sup> B Jag., rkps 6502 IV, k. 517v: tenże do tegoż, 2 grudnia 1878.

<sup>48</sup> H. Florkowska, *Emigracyjna działalność Agatona Gillera po powstaniu styczniowym*, Wrocław 1985, s. 118.

zainteresowany przesłał podziękowanie<sup>49</sup>. W cztery lata później Józef Kallenbach i Leopold Meyet poszukiwali w Rapperswilu dla celów wydawniczych listów Juliusza Słowackiego do Cezarego Platera<sup>50</sup>. Znamy także przypadek — być może nie był jedyny — sprowadzenia dla Marii Steckiej z Biblioteki Kórnickiej materiałów dotyczących emigracji polskiej<sup>51</sup>.

Oddzielną formą wykorzystywania zbiorów rapperswilskich stanowiły publikacje różnych dokumentów i materiałów przechowywanych w Muzeum. Już w 1876 r. Plater donosił swym stałym korespondentom, że pismo „Le Messenger de Vienne” publikuje dokumenty dotyczące Polski z okresu przed i porozbiorowego. „Jest to organ nasz dla Europy bardzo gorliwy w sprawie polskiej” — pisał do S. Buszczyńskiego<sup>52</sup>.

Zbiory rapperswilskie służyły również za podstawę do szerzej zakrojonych publikacji źródłowych. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych w Muzeum podjęto pod kierunkiem Gillera ogromną pracę skopiowania listów Joachima Lelewela, które w opracowaniu i ze wstępem Gillera przeznaczone były do publikacji przez Jana Konstantego Żupańskiego w Poznaniu<sup>53</sup>. W latach dziewięćdziesiątych we Lwowie ze zbiorów rapperswilskich opublikowano szereg dokumentów w V tomie „Wydawnictwa materiałów do historii powstania 1863–1864 r.”. Zajmował się tym m. in. J. K. Janowski, były sekretarz Rządu Narodowego, wówczas członek Rady Zawiadowczej Muzeum<sup>54</sup>.

<sup>49</sup> Być może chodzi o prof. Giacomo Lumbroso, papirologa, zmarłego w 1925 r. BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 6 i 17 marca 1894.

<sup>50</sup> Zbiory Moniki Żeromskiej: R. Mielczarski do S. Żeromskiego, 5 czerwca 1898.

<sup>51</sup> BPAN Kórnik, AB 81a, k.44 i 49: M. Kosman, *Z dziejów Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1984, s. 84. Tej samej osobie w tymże 1911 r. Muzeum wypożyczało własne materiały dotyczące Towarzystwa Demokratycznego Polskiego do Ossolineum. *Katalog Archiwum Bibliotecznego Biblioteki Kórnickiej z czasów Zygmunta Celichowskiego 1869–1923*, oprac. S. K. Potocki, Wrocław 1979, s. 42.

<sup>52</sup> BPAN Kraków, rkps 2064/2, k. 571: W. Plater do S. Buszczyńskiego, 24 stycznia 1877; por. też B Jag., rkps 4337, k.29v: W. Plater do P. Burzyńskiego, 26 stycznia 1876.

<sup>53</sup> Niektóre z tych listów Plater zamierzał opublikować w projektowanym piśmie zbiorowym „Rapperswil”, które się jednak nie ukazało. B Jag., rkps 6526 IV, k.512: W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 8 stycznia 1876; *Piąte roczne zdanie sprawy z fundacji Muzeum Narodowego do dnia 1 czerwca 1875*, Rapperswil 1875, s. 6 [dalej: *V roczne zdanie sprawy*]; *49 rocznica powstania 29 listopada 1830 obchodzona w Muzeum Narodowym w Rapperswilu w roku 1879*, s. 38; D. Bolewska (*Z materiałów Biblioteki Kórnickiej o Janie Konstantym Żupańskim*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” t. XXI, 1986, s. 152, 153) pisze, że Żupański proponował Platerowi wypożyczenie listów Lelewela do Poznania, gdzie kilku kopistów miało je przepisać w ciągu trzech-czterech miesięcy, na co Plater się nie zgodził. Wówczas A. Giller zorganizował pod swoim kierunkiem akcję kopiowania listów, które następnie przygotowywał do druku. H. Florkowska, op. cit., s. 117 n.

<sup>54</sup> *Wydawnictwo materiałów do historii powstania 1863–1864 r. t. V*, Lwów 1894; BPP, AHB: J. Gałęzowski do H. Bukowskiego, 9 września 1892. W zakresie wykorzystywania szczególnie interesujących materiałów powstała raz sytuacja, w której kierownictwo Muzeum musiało zdecydować o pierwszeństwie jednego z użytkowników. Chodziło o publikację rozkazu Kościuszki z 6 maja 1792 skierowanego do dziada Zygmunta Miłkowskiego (T. T. Jeża). Rozkaz ten niemal jednocześnie zamierzali opublikować T. Korzon i Z. Miłkowski. Ponieważ jednak zamiar taki zgłosił pierwszy Korzon, który — w przeciwieństwie do Miłkowskiego, który był kontrolerem Muzeum, a więc poniekąd jego urzędnikiem — był gościem instytucji, więc Gałęzowski oraz Bukowski, wytłumaczyli Miłkowskiemu, że powinien zrezygnować z tej publikacji. Ten ostatni zastosował się do tego i w „Wolnym Polskim Słowie” ograniczył się jedynie do omówienia treści wspomnianego rozkazu Kościuszki. BOss., rkps 13422, k.161: H. Bukowski do W. Rużyckiego, 18 lipca 1892; BPP, AHB, W. Różycki do H. Bukowskiego, 13 sierpnia 1892; J. Gałęzowski do tegoż 23 sierpnia 1892; „Wolne Polskie Słowo”, nr 114 z 1 czerwca 1892, s. 2.

W latach 1904 i 1908–1909 w żywych stosunkach z Muzeum, a raczej z jego bibliotekarzami pozostawał Zenon Przesmycki (Miriam), pracujący nad edycją pism Cypriana Kamila Norwida. Bibliotekarze Muzeum: Waław Karczewski, a przede wszystkim jego pomocnik Władysław Kłyszewski, na życzenie Przesmyckiego wyszukiwali i kopiowali norwidiana, zwłaszcza listy poety. Edytor ich odwdzięczał się bezpłatnym przesyłaniem numerów wydawanej przez siebie „Chimery”. Przesmycki wymieniał też z biblioteką rapperswilską druki dubletowe<sup>55</sup>.

Wśród rozległych planów Władysława Platera związanych z założonym przezeń Muzeum od początku znalazło się miejsce dla działalności wydawniczej, dla której wytyczony został ściśle określony kierunek. W sprawozdaniu za rok 1881 został on jasno sformułowany: „Praca nad historią czasów nowych, porozbiorowych nie może być przez korporacje krajowe podjęta z potrzebną dla zupełnego wyświecenia prawdy swobodą; względy miejscowe z położenia politycznego kraju wynikające nie mogą być lekceważone, one to zaś nakazują tę część pracy nad historią przenieść za granicę. Muzeum narodowe jako instytucja naukowa postanowiło zapełnić luki w pracach krajowych i stale dążyć będzie do zrealizowania projektu umiejętnego opracowywania i wydawania dzieł o historii narodowej niewoli i usiłowań oswobodzenia Polski”<sup>56</sup>. Chodziło więc o podjęcie tematów i ujęć, które nie miały szans na opracowanie w kraju. Założenia powyższe — jak najbardziej słuszne w odniesieniu do historiografii polskiej w zaborze rosyjskim i pruskim — nie w pełni były adekwatne dla zaboru austriackiego cieszącego się w dobie autonomicznej znacznymi swobodami narodowymi. Szeroko zakreślone plany wydawnicze Muzeum musiały być niestety realizowane w znacznie skromniejszym zakresie z powodu chronicznej szczupłości zasobów finansowych tej instytucji. Przyjrzyjmy się więc bliżej publikacjom muzealnym, które można podzielić na kilka kategorii<sup>57</sup>.

Jedną z nich było wydawnictwo „Albumu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu”, do którego Plater starał się przyciągnąć „starszą piśmiennictwa polskiego”. Jej uczestnictwo w wypełnieniu „Albumu” treścią miało także przyczynić się do spopularyzowania młodej instytucji. Tom I wydany w 1872 r. w stulecie pierwszego rozbioru Polski u poznańskiego wydawcy J. K. Żupańskiego pod redakcją i ze wstępem J. I. Kraszewskiego zawierał tekst Wł. Platera pt. „Pomnik i Muzeum w Rapperswil” oraz drobne utwory literackie i prace historyczne. Spośród tych ostatnich warto wspomnieć opracowania Henryka Schmitta „Rok 1872”, Karola Libelta „Co jest naród i jakie jego warunki bytu”. Zwracało też uwagę opracowanie ks. Ignacego Polkowskiego pt. „Zabytki piśmienne i pamiątki narodowe polskie zrabowane przez nieprzyjaciół Ojczyzny naszej”<sup>58</sup>. W tymże tomie opublikowano też 71 listów ks. Adama

<sup>55</sup> BN, rkps 5324, k.4 n.: W. Rużycki do Z. Przesmyckiego, 7 i 8 sierpnia 1904; BN, rkps 6319 t. II, k.24–40v; W. Karczewski do tegoż, 20 października 1904; W. Kłyszewski do tegoż, 7, 24 grudnia 1908 i 14 stycznia 1909.

<sup>56</sup> *Roczne zdanie sprawy Zarządu Muzeum Narodowego w Rapperswilu. Rok jedenasty*, Bruksela 1881.

<sup>57</sup> Pomijamy w tym omówieniu muzealne publikacje okolicznościowe, jak odezwy, broszury polemiczne itp.

<sup>58</sup> Tekst ten stanowił dobrą ilustrację poglądu stale głoszonego przez Platera, iż zbiory polskie w

Czartoryskiego z lat 1831–1833, głównie skierowanych do Legacji Polskiej w Paryżu oraz „Listę wygnańców polskich do roku 1860” zestawioną przez A. Gillera.

Drugi tom „Albumu”, wydany w 1876 r. we Lwowie również pod redakcją J. I. Kraszewskiego i opatrzone podobnie jak poprzedni jego wstępem, zawierał także utwory literackie wierszem i prozą, kilka opracowań na tematy literackie i historyczne, parę wspomnień oraz artykuły o ówczesnej sytuacji międzynarodowej. Spośród tych pozycji warto wymienić teksty członków platerowskiego zarządu Muzeum: Stefana Buszczyńskiego „Jeremiasz Falck, sztycharz polski, pobyt i jego prace w Szwecji” oraz Agatona Gillera „Muzeum Narodowe w Rapperswil”. Ta ostatnia pozycja stanowiła swego rodzaju mały przewodnik po Muzeum Rapperswilskim. Opublikowano też w tym tomie 13 listów Joachima Lelewela, głównie do Leonarda Chodźki z lat 1828–1833.

Trzeci tom „Albumu” pod redakcją Gillera, miał nieco odmienny charakter, był to bowiem „Wieniec pamiątkowy półwiekowej rocznicy powstania listopadowego”. Otwierały go poprzedzone słowem wstępnym Zarządu Muzeum dwie pozycje: Eustachego Śmiałowskiego „Noc 29 listopada” (zarys historyczny wydarzeń) oraz Felicji z Wasilewskich Boberskiej „O Polkach, które się szczególnie zasłużyły Ojczyźnie w powstaniu listopadowym”. Dalej następowały życiorysy uczestników powstania, nadesłane do redakcji w odpowiedzi na apel Gillera. Ze względu na fakt, iż teksty te napływały do redaktora stopniowo, wydawał on ten tom w formie zeszytów, które następnie złożyły się na całość. Gillerowi chodziło — jak najsluszniej — o zebranie możliwie największej liczby wspomnień przedstawicieli odchodzącego już pokolenia uczestników tego wydarzenia historycznego. Tom zamykało opracowanie S. Buszczyńskiego pt. „Znaczenie dziejów Polski i walk o niepodległość” oraz A. Gillera „Historia obchodów pięćdziesięcioletniej rocznicy czyli opisy uroczystych jej obchodów”.

Tom IV „Albumu”, którego założyciel Muzeum już nie doczekał (wydany w 1894 r.) składał się z trzech części. Pierwszą z nich był napisany przez ówczesnego bibliotekarza Z. Wasilewskiego, ze wstępem Zygmunta Miłkowskiego, „Rzut oka na dzieje Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu 1869–1893”. Był to pierwszy zarys dziejów instytucji w dwudziestym piątym roku jej istnienia, oparty na jej własnych materiałach źródłowych. Część drugą tomu stanowił opracowany również przez Wasilewskiego katalog rapperswilskich kościuszkianów. Część trzecia — to oparte również w znacznym stopniu na materiałach rapperswilskich dzieło Tadeusza Korzona o Kościuszcze. Te wszystkie trzy pozycje opublikowano także oddzielnie, jako odditki z IV tomu „Albumu”<sup>59</sup>.

kraju narażone są na zniszczenie lub wywiezienie przez zaborców i jedynie placówka emigracyjna, jaką jest Muzeum Rapperswilskie, gwarantuje im w Szwajcarii bezpieczeństwo.

<sup>59</sup> *Album Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswil. Na stoletnią rocznicę 1772 r.* Wydane staraniem Władysława hr. Platera (red. J. I. Kraszewski) t. I, Poznań 1872, s. 19, 442. Toż na rok 1876 (red. J. I. Kraszewski) t. II, Lwów 1876, s. 6, 608; Toż, *Wieniec Pamiątkowy półwiekowej rocznicy powstania listopadowego obchodzonej 29 listopada 1880*, zebrany pod redakcją Agatona Gillera, Rapperswil 1881–1885, nakładem Muzeum Narodowego w Rapperswil, s. 758; toż (t. IV) Kraków 1894, s. 819; *Rzut oka...*, s. 39 n. IV tom *Albumu* był ostatnim. Nie doszło do skutku projektowane jeszcze przez Gillera pod redakcją J. I. Kraszewskiego pismo zbiorowe pt. „Rapperswil”, które miało być kontynuacją *Albumu*. Dochód z jego sprzedaży miał być przeznaczony na dalszy remont zamku rapperswilskiego, niestety brak funduszy uniemożliwił to wydawnictwo.

Do drugiego nurtu publikacji Muzeum zaliczyć trzeba katalogi zbiorów rapperswilskich. Zbiory te przez długi czas pozostawały w stanie nie uporządkowanym i nie były skatalogowane. Wprawdzie w 1872 r. Muzeum opublikowało w języku polskim, niemieckim i francuskim katalog bardzo jeszcze wówczas skromnych materiałów, opracowany pod patronatem Platera przez ówczesnego kustosa Stanisława Krupskiego. Jednak wskutek szybkiego narastania zbiorów wykaz ten, obejmujący m. in. 153 rękopisy, szybko się zdezaktualizował i nawet oficjalny historiograf Muzeum uznał go za „trochę przedwczesny”. Przyznał wszelako, że spełnił on — zgodnie zresztą z zamierzeniami Platera — rolę propagandową na rzecz Muzeum i ułatwił pracę pierwszym badaczom<sup>60</sup>. Dalsze prace katalogowe w bibliotece muzealnej, w tym i w dziale rękopisów, podjęto z początkiem lat dziewięćdziesiątych z chwilą zatrudnienia bardziej fachowych bibliotekarzy. Wskutek jednak dużego ich obciążenia pracami administracyjnymi katalogowanie posuwało się wolno.

Począwszy od lat osiemdziesiątych podejmowane były inicjatywy opracowywania i katalogowania niektórych części zbiorów — także rękopiśmiennych — dotyczących wybranej problematyki. W tym zakresie początek zrobił ówczesny pracownik Muzeum Stanisław Biechoński, który na dwa lata przed dwusetną rocznicą odsieczy wiedeńskiej opublikował katalog materiałów dotyczących Jana III Sobieskiego<sup>61</sup>. Rocznicą Insurekcji kościuszkowskiej celebrowana w 1894 r. w Rapperswilu przyniosła trwalszy rezultat w postaci wspomnianego już, opracowanego przez Z. Wasilewskiego (konsultującego się także z T. Korzonem), katalogu rapperswilskich kościuszkianów<sup>62</sup>. W cztery lata później, w setną rocznicę urodzin Adama Mickiewicza, ukazał się opracowany przez Stefana Żeromskiego i poprzedzony jego wstępem katalog zbiorów dotyczących poety. Miał to być — jak napisano w dorocznym sprawozdaniu — ze strony Muzeum „wdowi grosz dla uczczenia setnej rocznicy urodzin wieszczą”<sup>63</sup>.

W 1899 r. z inicjatywy i kosztem Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika

---

BPAN Kórnik, druk ulotny sygn. 4863/17. Prospekt na pismo zbiorowe „Rapperswil” 11 listopada 1875. B Jag., rkps 6526 IV, k.544; W. Plater do J. I. Kraszewskiego, 28 lipca 1876; B Jag., rkps 7140 III, k.8; A. Giller do M. Darowskiego, 9 kwietnia 1880; H. Florkowska, op. cit., s. 107; A. Lewak (*Straty Biblioteki Rapperswilskiej*, s. 110) ocenił *Albumy* jako jedno z najpoważniejszych ówczesnie wydawnictw polskich.

<sup>60</sup> *Katalog zbiorów Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu*, oprac. S. Krupski, Zurych 1872. Toż w języku niemieckim i francuskim. Z czasem katalog ten stał się I tomem inwentarza ogólnego. *Rzut oka na dzieje Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu (1869–1893)*, Kraków 1894 [dalej: *Rzut oka*], s. 39.

<sup>61</sup> [S. Biechoński], *Pamiętki historyczne z czasów Jana Sobieskiego w Muzeum Rapperswilskim*. Napisał Krzywda z Biechowa, Kraków 1881, „Muzeum” 1881, z. VIII, s. 139–146; Toż: „Biblioteka Warszawska” 1882, t. IV, s. 337–353; *Rzut oka*, s. 38 n.

<sup>62</sup> *Katalog zbiorów kościuszkowskich znajdujących się w Muzeum Narodowym Polskim w Rapperswilu*. Kraków 1894, s. 42. Odbitka z IV t. „Albumu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu”. O konsultowaniu się Z. Wasilewskiego z T. Korzonem zob. BPP, AHB: Z. Wasilewski do H. Bukowskiego, 12 października 1893. Interfoliowany egzemplarz tego *Katalogu* uzupełniony przez S. Żeromskiego znajduje się obecnie w Bibliotece Narodowej (rkps Akc. 3822). Por. też *Rzut oka*, s. 51; J. Kądziela, *Młodość Stefana Żeromskiego*, wyd. 2, Warszawa 1979, s. 508.

<sup>63</sup> *Katalog zbiorów Mickiewiczowskich znajdujących się w Muzeum Narodowym w Rapperswilu*, Kraków 1898, s. V, 76. O kontrowersjach związanych z tym katalogiem zob. S. Żeromski, *Listy do Henryka Bukowskiego*, s. 335–349; W. Śladkowski, *Emigracja Polska we Francji 1871–1918*. Lublin 1980, s. 224 B. Szyndler, op. cit., s. 76, 105–107.

wyszedł we Lwowie opracowany przez Jana Roszkowskiego przy współpracy ówczesnego bibliotekarza Muzeum Romualda Mielczarskiego katalog omawiający znajdujące się w Rapperswilu druki, ikonografię i medale dotyczące Mikołaja Kopernika. W ten sposób skupieni wokół Muzeum emigranci pragnęli ułatwić zainteresowanym korzystanie z tych materiałów i włączyć się do organizowanych przez Akademię Umiejętności w Krakowie obchodów kopernikowskich<sup>64</sup>. W 1907 r. Jan Zakrzewski opisał pobieżnie w „Tygodniku Ilustrowanym” rapperswilskie zbiory dotyczące Lelewela<sup>65</sup>.

Wymienione katalogi obejmowały zarówno muzealia, jak i druki i rękopisy. Następne poświęcone były wyłącznie archiwaliom bądź drukom. Tak więc w latach 1906–1907 Jan Czubek przedstawił w „Przewodniku Bibliograficznym” skrótowy przegląd rękopiśmiennych zbiorów rapperswilskich wysoko oceniony przez M. Handelsmana<sup>66</sup>. W 10 lat później uwzględnił je w swoim przeglądzie zbiorów polskich Edward Chwałewik<sup>67</sup>. Nie publikowanym wyjątkiem był opracowany przez urzędnika Muzeum Kazimierza Woźnickiego rękopiśmienny katalog przekazanego do Rapperswilu przez Artura Wołyńskiego tzw. Archiwum Rządu Narodowego powstania styczniowego<sup>68</sup>.

Wszystkie tematyczne omówienia wybranych materiałów rapperswilskich różniły się zakresem i metodą opracowania i obejmowały jedynie niewielką część bogatych zbiorów Muzeum; stanowiły jednak niewątpliwą pomoc dla badaczy i przyczyniały się do spopularyzowania jego zasobu oraz samego Muzeum jako warsztatu naukowego. W 1906 r. ukazał się nakładem W. L. Anczyca w Krakowie opracowany przez ówczesnego bibliotekarza Wacława Karczewskiego „Przewodnik po Muzeum”. Ładna publikacja z licznymi ilustracjami stanowiła duże ułatwienie dla zwiedzających polską placówkę w Szwajcarii. Ze względu na licznych wśród nich cudzoziemców, w 1909 r. opublikowano francuską wersję tego przewodnika<sup>69</sup>.

<sup>64</sup> J. Roszkowski, *Katalog zbiorów kopernikowskich w Muzeum Narodowym w Rapperswilu* (tytuł także w języku francuskim), Lwów 1900, 3 części, s. 72.

<sup>65</sup> J. Zakrzewski, *Zbiory lelewelowskie w Muzeum Narodowym w Rapperswilu*, „Tygodnik Ilustrowany” 1907, s. 405–409.

<sup>66</sup> J. Czubek, *Rękopisy Polskiego Muzeum Narodowego w Rapperswilu*, „Przewodnik Bibliograficzny” 1906, s. 190–192, 218–219, 249–250, 280–282; 1907, s. 20–22, 47, 48, 67, 68, 89, 90, 162, 163; *Z korespondencji Bolesława Ulanowskiego*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” r. XIII, 1967, s. 274.

<sup>67</sup> Z. Chwałewik, *Zbiory polskie*, Warszawa 1916, s. 145–151, wyd. II, Warszawa 1927, t. II, s. 142–151.

<sup>68</sup> A. Lewak, H. Więckowska, *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. II, s. VIII. Materiały do dziejów 1863 r. omówiła K. Lipska: *Źródła do dziejów powstania styczniowego w Bibliotece Rapperswilskiej*, PH t. XXI, 1930–1931, s. 325–346 i odbitka Warszawa 1932, s. 22. O rękopisach archiwum Rządu Narodowego wzmiankuje także J. Czubek, op. cit., s. 89.

<sup>69</sup> *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu*, Kraków 1906, s. 8, ilustr. Pierwotnie zamierzano wydać ten przewodnik w formie skromnej broszury, później jednak zdecydowano się na wydanie bogatsze, na dobrym papierze, z ilustracjami. Uchwała Rady Muzealnej o wydaniu *Przewodnika* zapadła w 1898 r., lecz jej realizacja przeciągnęła się do 1906 r. *Sprawozdanie z Zarządu ... za rok 1898*, s. 28, 32; BOss., rkps 6361/II, k.39: protokół III posiedzenia Rady Muzealnej z 30 sierpnia 1898; *Sprawozdanie z Zarządu ... za rok 1901*, s. 33; toż za rok 1902, s. 41; toż za rok 1903, s. 37; toż za rok 1905, s. 33. BN, rkps Akc. 5297: protokół z I posiedzenia Rady Muzealnej z 14 sierpnia 1905. Niewielką erratę do *Przewodnika* zamieszczono w *Sprawozdaniu z Zarządu ... za rok 1906*, s. 34–36. Francuska jego wersja, Cracovie 1909. Wydanie jej uchwalono na drugim posiedzeniu Rady 7

Oddzielną kategorię rapperswilskiej działalności wydawniczej stanowiła publikacja źródeł historycznych i literackich ze zbiorów muzealnych. Wspomniane już wypożyczenia dla celów wydawniczych wybranych materiałów rapperswilskich skłoniły Radę Muzealną do podjęcia własnej inicjatywy w tym zakresie. Wyrazem tego było powołanie przez nią w 1903 r. stałej Komisji Historycznej, która miała działać w oparciu o tzw. Fundację Biblioteczną utworzoną przez Józefa Kordzikowskiego, ukrywającego się pod kryptonimem J. K. Zadaniem tej komisji było dokonywanie wyboru materiałów „najbardziej godnych ogłoszenia” i opracowanie planu ich publikacji. W skład Komisji wybrano członków Rady Muzealnej: Waclawa Gasztowta, Franciszka Rawitę-Gawrońskiego oraz twórcę wspomnianej fundacji. Do udziału w komisji mieli być też zaproszeni „przedstawiciele nauki polskiej”. Wskutek trudności finansowych sprawa przeciągnęła się do 1905 r. Mimo to, począwszy od tego roku w corocznych drukowanych „Sprawozdaniach z Zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu” utworzono „Dział naukowy i literacki” w celu publikacji autografów ze zbiorów muzealnych<sup>70</sup>. Z uwagi na stosunkową szczupłość przeznaczanego dla tego działu miejsca (zwykle 1/3 objętości zeszytu liczącego przeciętnie 80–90 stron) były to typowe „miscellanea”.

W latach 1905–1910 opublikowano następujące pozycje:

1905 — 5 listów Adama Mickiewicza do Ksawerego Godebskiego z 1849 r., jedno pokwitowanie poety oraz dwa jego autografy: list do Leonarda Chodźki z 1848 r. i ustęp z „Odezwy do Rosjan”; notatkę sprawozdawczą, rachunek oraz 7 listów Juliusza Słowackiego związanych z jego uczestnictwem w Towarzystwie Litewskim i Ziemi Ruskich, z lat 1832–1835; 1906 — 13 listów Joachima Lelewela do Waleriana Pietkiewicza i Walentego Zwierkowskiego z okresu 6 sierpnia — 26 września 1833<sup>71</sup>; 1907 — listy Alojzego Orchowskiego: cztery listy do Mikołaja Rahozy bez daty oraz pięć listów do Leonarda Chodźki z okresu 16 lipca — 20 sierpnia 1831 i 3 września 1837; 1908 — Pamiętnik pułkownika Walentego Lewandowskiego, naczelnika cywilnego i wojennego na województwo podlaskie i lubelskie<sup>72</sup>; 1909 — osiem dokumentów dotyczących Towarzystwa Literacko-Naukowego Tułaczów Polskich i udziału w nim Juliusza Słowackiego, z okresu 24 grudnia 1831 — 16 lutego 1832; 1910 — „O dyktaturze

---

sierpnia 1908 r. (BN, rkps Akc. 5297); *Sprawozdanie za rok 1908*, s. 35, 37 i za rok 1909, s. 40. Nie doszła niestety do skutku wersja niemiecka tego wydawnictwa; była ona niewątpliwie bardzo potrzebna z uwagi na to, że Muzeum znajdowało się w niemieckojęzycznej części Szwajcarii, której większość mieszkańców używała tego języka. Z nieustalonych powodów Rada Muzealna nie zatwierdziła projektu przewodnika po Muzeum opracowanego przez wiceprezesa Rady Karola Lewakowskiego i kustosa Włodzimierza Rużyckiego de Rosenwerth. Por. *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. II, s. 556 n. (bez podania daty).

<sup>70</sup> *Sprawozdanie Zarządu ... za rok 1903*, s. 37; toż za rok 1905, s. 29, 32; BOss., rkps 8045/II, k.275: J. Gałęzowski do J. K. Janowskiego, 24 sierpnia 1905; BN, rkps Akc. 5297: protokoły posiedzeń Rady Muzealnej z 4 sierpnia 1904 i z 14 i 15 sierpnia 1905. Brak danych, kogo ze świata nauki powołano do tej komisji wydawniczej.

<sup>71</sup> *Sprawozdanie z Zarządu ... za rok 1906*, s. 61–98; H. Więckowska, *Listy emigracyjne Joachima Lelewela* t. I, Kraków 1948, s. VI; BN, rkps Akc. 5297: okólnik dykcji Muzeum nr 6 z 21 grudnia 1906.

<sup>72</sup> *Nb.* pamiętnik ten krytycznie ocenił W. Przyborski, konkludując, że publikacja jego była niecelowa KH t. XXV, 1911, s. 121–125.



Langiewiczza” (rozdział VIII bezimiennego rękopisu w języku francuskim o powstaniu z 1863 r.<sup>73</sup> .

Jak już wspomnieliśmy wymienione miscellanea publikowane były w „Sprawozdaniach z Zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu”. Ukazywały się one od 1890 r., to jest od chwili zorganizowania nowego zarządu Muzeum, po śmierci jego założyciela w 1889 r. Początkowo o bardzo niewielkiej objętości rozrosły się z czasem do rozmiarów sporej broszury (np. w 1912 r. 92 strony). „Sprawozdania” — zgodnie z tytułem — miały charakter corocznej informacji o napływających darach i ich ofiarodawcach, o postępie prac porządkowych i ewidencyjnych, zawierały wreszcie omówienie dorocznego sierpniowego posiedzenia Rady Muzealnej. Na początku każdego zeszytu umieszczano aktualny skład Zarządu, wykaz jego dawnych członków oraz listę członków Towarzystwa Muzeum. Począwszy od 1905 r. dodano do nich wspomniane działy naukowe i literackie<sup>74</sup>.

Ostatnim rodzajem wydawnictw, które opublikowano pod firmą Muzeum i jego kosztem były opracowania historyczne oparte m. in. na materiałach rapperswilskich, przy czym korzystano zwykle w tych przypadkach z usług krakowskiej drukarni Wł. L. Anczyca. Z uwagi na szczupłość funduszy muzealnych nie było tych prac dużo, ukazywały się one w wieloletnich odstępach czasu. Były to prace Gillera, Lubomira Gadona o emigracji, Stanisława Kozickiego (pod pseudonimem Stanisława Lubicza), a także trzy tomy pism byłego konserwatora Muzeum, Franciszka Duchńskiego<sup>75</sup>. Do tej kategorii należy zaliczyć także wspomnianą już pracę T. Korzona o Kościuszcze, która została wydana dzięki pomocy finansowej H. Bukowskiego<sup>76</sup>.

Oceniając ogólnie wydawnictwa Muzeum Rapperswilskiego należy zgodzić się z oceną jego historiografa, Adama Lewaka, iż celem tych publikacji było zainicjowanie i wzmożenie badań nad dziejami walk o wolność. Było to zgodne z przedstawionymi na początku celami wytyczonymi tym wydawnictwom przez Władysława Platę<sup>77</sup>.

Narastające stopniowo rapperswilskie zbiory rękopiśmienne w końcowej fazie swego istnienia po uporządkowaniu liczyły 2299 rękopisów ujętych wspomnianym katalogiem A. Lewaka (t. I) oraz A. Lewaka i H. Więckowskiej (t. II i III). Trudno ustalić, ile jednostek rękopiśmiennych z tej liczby napłynęło do Muzeum do chwili wybuchu I wojny światowej — co jest przede wszystkim przedmiotem naszego zainteresowania — ile zaś po jej zakończeniu, gdy wiele

<sup>73</sup> W sprawozdaniach z Zarządu za lata 1911 i 1912, w związku z apogeeum tzw. sprawy rapperswilskiej nie zamieszczono żadnych dokumentów ze zbiorów Muzeum.

<sup>74</sup> *Sprawozdania z Zarządu Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu za lata 1890–1913, 1914/1917*, Paryż. Sprawozdania za lata 1891–1893 przygotowywał Z. Wasilewski, za lata 1894–1896 — S. Żeromski, następnie W. Karczewski lub W. Kłyszewski. Por. Z. Wasilewski, *Bibliografia rapperswilska*, „Ruch Literacki” r. II, 1927, nr 8, s. 250; A. Lewak, *Straty*, s. 110.

<sup>75</sup> *Pisma Franciszka Duchńskiego*, Rapperswil, Druk W. L. Anczyca t. I–III, 1901–1903; Lubicz S. [Kozicki S.], *Sprawa włościańska w Polsce porozbiorowej*, Kraków 1909; L. Gado n, *Emigracja polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego* t. I–III, Kraków 1901–1902.

<sup>76</sup> A. F. Grabski, op. cit., s. 50.

<sup>77</sup> A. Lewak, *Bibliografia rapperswilska. Komunikat*, [w:] *IV Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Warszawie* cz. 1, Warszawa 1936, s. 338.

polских instytucji i stowarzyszeń emigracyjnych przekazywało do Rapperswilu swoje archiwa<sup>78</sup>. Należy jednak sądzić, że *gros* najbardziej interesujących i cennych materiałów zwłaszcza do porozbiorowych dziejów Polski znalazło się tam jeszcze przed I wojną światową. Warto więc choćby w największym skrócie zarysować ich profil.

Rękopisy rapperswilskie odnosiły się właściwie do całego okresu dziejów Polski jakkolwiek w bardzo zróżnicowanych proporcjach liczbowych. Tak więc do wieków X i XI odnosiło się 5 rękopisów, do w. XII — 1, w. XIII — 2, w. XIV — 5, w. XVI — 38, w. XVII — 105, zaś w. XVIII — 133, w. XX — 63. *Gros* rękopisów, bo ponad 1900 dotyczyło wieku XIX<sup>79</sup>.

Niezależnie od faktu, iż materiały dotyczące epok wcześniejszych (do XVII w. włącznie) były z natury rzadsze, trafiały więc do Rapperswilu mniej licznie, trzeba podkreślić, że duża przewaga źródeł, odnoszących się do XVIII, a zwłaszcza do XIX wieku w zbiorach rapperswilskich była rezultatem świadomej polityki gromadzenia prowadzonej przez Platera, następnie zaś przez zbiorowy Zarząd Muzeum. „Szczególnym też staraniem Zarządu jest nadanie takiego rozwoju zbiorom tutejszym, ażeby one mogły wypełniać braki w zbiorach krajowych i stać się obfitym a pełnym źródłem do historii polskiej przedstawiającej usiłowania odzyskania bytu politycznego” — pisano w dorocznym sprawozdaniu za okres od 29 listopada 1878 do 29 listopada 1879<sup>80</sup>.

Historyk interesujący się dziejami schyłku XVIII w. i wiekiem XIX mógł tu znaleźć materiały do wszystkich niemal najważniejszych wydarzeń w dziejach Polski tego okresu. Były więc materiały do dziejów Konfederacji Barskiej, Sejmu Czteroletniego, Konstytucji 3 Maja, wojny 1792 r., insurekcji kościuszkowskiej i rzezi Pragi, do epopei Legionów, wojen napoleońskich, sprawy polskiej na Kongresie Wiedeńskim, do dziejów kolejnych form polskiego organizmu państwowego, Rzeczypospolitej Krakowskiej nie wyłączając, do rabacji galicyjskiej, spisków i powstań narodowych oraz wszystkich okresów w dziejach emigracji polskiej, do dziejów skupisk Polaków w różnych krajach Europy i w Ameryce, a także spraw polskich podczas wojny krymskiej, wojny francusko-pruskiej 1870 r. i wojny rosyjsko-tureckiej 1877/1878 r., aż do rewolucji 1905 r.

Jak widać z powyższego przeglądu historyczne źródła rapperswilskie, zarówno rękopisy jak i związane z nimi ściśle druki, mapy i sztychy z tej samej epoki, stanowiły pierwszorzędny materiał dla badaczy historii i kultury, zwłaszcza okresu porozbiorowego. Mimo że gromadząca je i przechowująca instytucja miała charakter Muzeum i taką też nosiła nazwę, to jednak właśnie te materiały stanowiły jej zbiorów część najcenniejszą. Toteż słusznie pisał Adam Lewak, wkrótce po przewiezieniu ich do kraju, że „tworzą one warsztat pracy naukowej wielostronny i ważny”<sup>81</sup>.

<sup>78</sup> A. Lewak, *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu (1869–1927)*, Warszawa 1938, s. 23, odbitka z „Niepodległości” t. XVII, 1938, z. 1 (45).

<sup>79</sup> A. Lewak, H. Więckowska, *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. III, s. 3–7.

<sup>80</sup> 49 rocznica powstania 29 listopada 1830 obchodzona w Muzeum Narodowym w Rapperswilu w roku 1879 i roczne zdanie sprawy Zarządu Muzealnego, Zurych 1879, s. 44; A. Lewak, *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej*, „Insurekcje” 1929/30, t. I, s. 194.

<sup>81</sup> Tamże, s. 194; A. Lewak, *Straty*, s. 109. Por. też H. Więckowska, *Ostatni rapperswilczyk — Adam Lewak (1891 — 1963)*, [w:] *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa Polskiego*, Wrocław 1974, s. 191.

Jak stwierdza M. Danilewicz-Zielińska, jedną z przyczyn stosunkowo słabego i niesystematycznego wykorzystania zbiorów rapperswilskich w Szwajcarii był fakt, że skatalogowane one były fragmentarycznie i po amatorsku. Niemalą przeszkodę stanowiła też odległość Rapperswilu i koszta podróży do Szwajcarii<sup>82</sup>. Po sprowadzeniu zbiorów do Polski, zwiększył się zakres ich wykorzystywania, poszerzyło się też grono badaczy z nich korzystających. W 1929 r. ukazał się I tom naukowo opracowanego katalogu tych zbiorów, obejmujący głównie materiały sprzed powstania styczniowego. Na tom II zawierający materiały od 1863 r. oraz t. III (indeksy) wypadło poczekać do 1938 r.<sup>83</sup>. Szerokie wykorzystanie tych bogatych zbiorów przez badaczy, zwłaszcza historyków — ze względu na mnogość możliwych do podjęcia tematów badawczych oraz ogrom tych materiałów — wymagało jeszcze wielu lat<sup>84</sup>. Niestety, niemal stuprocentowe zniszczenie zbiorów rapperswilskich podczas II wojny światowej zamknęło ten rozdział całkowicie<sup>85</sup>.

Nieliczne opublikowane w dwóch pierwszych tomach „Albumu” oraz w „Sprawozdaniach z Zarządu Muzeum” materiały źródłowe, a także publikacje źródeł ze zbiorów rapperswilskich dokonane przez badaczy korzystających z nich w Szwajcarii, wypożyczających je bądź czerpiących z nich już po ich przewiezienie do kraju, nabrały — po zniszczeniu oryginałów — szczególnej wartości. Dodatkowego waloru jako źródła zastępcze nabrały również dokonane z nich odpisy i wypisy, pozostałe w papierach niektórych historyków, a także oparte na tych źródłach opracowania<sup>86</sup>. Pozostały także dwa tomy bardzo szczegółowo opracowanego katalogu, który ma nadal ogromną wartość informacyjną zarówno o materiałach niegdyś w Rapperswilu przechowywanych jak też jako źródło zastępcze, które dzięki opisowi zaginionych papierów do dziejów samej instytucji ocalał niejeden tych dziejów fragment.

Станислав Ханковски

#### РАППЕРСВИЛЬСКИЙ МУЗЕЙ КАК НАУЧНАЯ МАСТЕРСКАЯ

Национальный польский музей в Рапперсвиле (Швейцария), основанный в 1870 г. деятелем польской эмиграции гр. Владиславом Плятером, поставил перед собой цель —

<sup>82</sup> M. Danilewicz-Zielińska, *Wspomnienia o Bibliotece Narodowej*, „Zeszyty Historyczne” 1978, z. 46, s. 41, 44. Por. też A. Lewak, *Zbiory*, „Insurekcje” 1929/30, t. I, s. 194.

<sup>83</sup> *Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. I, oprac. A. Lewak, Warszawa 1929; t. II, oprac. A. Lewak, H. Więckowska, Warszawa 1938.

<sup>84</sup> M. Danilewicz-Zielińska (op. cit., s. 41, 44) bardziej optymistycznie oceniła stopień wykorzystania tych zbiorów w Warszawie. A. Lewak, *Zbiory*, „Insurekcje” 1929/30, t. I, s. 194.

<sup>85</sup> Nieliczne ocalałe rękopisy rapperswilskie powróciły do Biblioteki Narodowej w Warszawie.

<sup>86</sup> Na odpisy i wypisy z tych zbiorów pierwszy zwrócił uwagę S. Kieniewicz w artykule pt. *Relikta rapperswilskie (1854–1858). Z teki pośmiertnej prof. M. Handelsmana*, PH t. XL, 1950, s. 321–331. Por. też S. Chankowski, *Relikty rapperswilskie w zbiorach Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, tamże t. LII, 1961, z. 4, s. 759–764. Prace oparte na materiałach rapperswilskich, powstałe przed przewiezieniem tych zbiorów do Polski w 1927 r. wymienia przykładowo A. Lewak we wstępie do katalogu tych zbiorów (*Zbiory Biblioteki Rapperswilskiej* t. I, Warszawa 1929, s. VII, VIII). Po roku 1927 powstało oczywiście jeszcze sporo prac opartych na tych materiałach. Przyczynki oparte na materiałach rapperswilskich oraz niektóre ich fragmenty ogłaszali po II wojnie światowej, na podstawie przedwojennych odpisów: Henryk Batowski, Adam Lewak i Maria Złotorzycka, m. in. też w „Przeglądzie Historycznym”.

копить и хранить польские исторические документы, рукописи и книги, которые свидетельствовали бы об истории Польши, её культуре, а также о праве на независимость, утраченную в конце XVIII века.

К накопленным в течение нескольких десятков лет библиотечным и архивным коллекциям получали доступ исследователи: историки, писатели, публицисты. К наиболее известным лицам, пользующимся этими материалами, принадлежали историки В. Фельдман, М. Хандельсман, Б. Лимановский, Х. Мосцицкий, а также писатели С. Аш, Ю. Крашевский, С. Кшеминский, С. Пшибышевский, а также очередные библиотекари Музея: З. Василевский, С. Жеромский, Р. Мельчарский, С. Грабский, С. Зелинский, А. Левак.

В Рапперсвилльском музее приезжали также иностранцы, интересующиеся польской историей и культурой: Казэн, Корренти, Майер, Штерн.

Исследователи пользовались помощью хранителей. Из-за недостатка штатных работников рапперсвилльский фонд долгое время не располагал подробными каталогами. Лишь, начиная с восьмидесятых годов, публикуются каталоги избранных материалов, касающихся Я. Собесского, Т. Костюшки, А. Мицкевича, М. Коперника. Чаще всего исследователи пользуются материалами на месте. Число их колеблется от десяти до нескольких десятков ежегодно. Практиковалось также высылка материалов за пределы Рапперсвила, особенно посредством других библиотек и архивов.

Работники музея удовлетворяли также запросы и давали справки, касающиеся коллекций. Рапперсвилльские материалы были использованы, в частности, для выпуска писем Лелевеля, Норвида, документов, относящихся к истории восстания 1863—1864 гг. Некоторые документы публиковались в изданиях музея: „Альбом Национального польского музея в Рапперсвиле“ (в I и II томе), а также в „Отчётах Правления музея“.

Большую часть рапперсвилльских рукописных коллекций составляли документы по истории Польши, относящиеся к периоду после разделов. Эти документы имели большое значение для исследований этого периода, об их богатстве свидетельствует опубликованный в 1929 г. (т. I) и в 1938 г. (т. II) каталог А. Левака и Х. Венцковской.

Ввиду обильности источников историки не успели использовать их в достаточной мере. Перед лицом почти полного их уничтожения во время II мировой войны особое значение приобретают выпущенные некогда документы, а также записи, оставленные в наследии некоторых историков.

Stanisław Chankowski

## LE MUSÉE DE RAPPERSWIL, CENTRE DE RECHERCHE SCIENTIFIQUE

Fondé en 1870 par un émigré polonais, le comte Władysław Plater, le Musée National polonais de Rapperswil (Suisse) se proposait de rassembler et de conserver souvenirs historiques, manuscrits et livres polonais devant témoigner de l'indépendance.

Le fonds de bibliothèque et d'archives, qui ne cessait de s'enrichir plusieurs décennies durant, fut rendu accessible aux chercheurs — historiens, écrivains, publicistes — qui y trouvaient leur intérêt. Des historiens: H. Mościcki, W. Feldman, M. Handelsman, B. Limanowski, des écrivains: S. Asz, J. I. Kraszewski, S. Krzemiński, S. Przybyszewski, de même que les bibliothécaires du Musée: Z. Wasilewski, S. Żeromski, R. Mielczarski, S. Grabski, S. Zieliński, A. Lewak — comptent parmi ses utilisateurs le plus connus.

Le Musée de Rapperswil était également visité par des étrangers s'intéressant à l'histoire et à la culture polonaises: tels P. Cazin, C. Correnti, J. G. Mayer, A. Stern.

Les conservateurs du Musée aidaient les chercheurs dans leurs études. Longtemps, le Musée de Rapperswil ne disposait pas de catalogues détaillés. Ce n'est qu'à partir des années 80 que l'en commença de publier les catalogues de matériaux relatifs notamment à Jean Sobieski, Kościuszko, Mickiewicz et Copernic.

D'habitude, les chercheurs utilisaient les matériaux du Musée sur place. Leur nombre variait d'un à quelques dizaines par an. Le prêt de matériaux à l'extérieur fut également pratiqué, surtout par le biais d'autres bibliothèques et archives. Les matériaux de Rapperswil servirent entre autres à l'édition de la correspondance de Lelewel, des œuvres de C. K. Norwid, des sources à l'histoire de l'insurrection de 1863—1864. Certaines sources furent publiées dans les éditions propres du Musée: „Album du Musée national polonais de Rapperswil” (2 volumes) ainsi que dans les „Rapports de la gestion du Musée...” — sous forme d'un supplément littéraire et scientifique.

La majeure partie du fonds de manuscrits de Rapperswil concernait l'histoire de Pologne d'après les partages. Ces sources eurent une grande importance pour l'étude de la dite période; le catalogue de A. Lewak et de H. Więckowska, publié en 1929 (vol. I) et 1938 (vol. II), témoigne de leur richesse.

Vu leur abondance, les historiens n'ont pas eu le temps d'utiliser ces sources à fond. Au cours de la seconde guerre mondiale, elles ont subi destruction quasi totale.